

Toma Milenković

**AKCIJE IZVRŠNOG ODBORA CENTRALNOG RADNIČKOG
SINDIKALNOG VEĆA JUGOSLAVIJE I RADNIČKE KOMORE
IZ BEOGRADA U VEZI S GENERALNIM ŠTRAJKOM RUDARA
BOSNE I HERCEGOVINE DECEMBRA 1920. GODINE**

Posle generalnog štrajka železničara u drugoj polovini aprila 1920. godine, štrajkovi rudara u Sloveniji (počeo 17. decembra 1920. sa oko 10 000 radnika) i Bosni i Hercegovini (počeo 21. decembra sa oko 7 000 radnika) bili su najveće i najznačajnije štrajkačke akcije radničke klase Jugoslavije te godine. Pošto je o ovim štrajkovima u našoj istoriografiji u izvesnoj meri već pisano,¹ ovde ćemo glavnu pažnju obratiti na probleme istaknute u naslovu, jer su oni dosad bili potpuno zanemareni, i pokušaćemo da damo neke nove ocene tih revolucionarnih događaja. Na samom toku štrajka zadržavaćemo se samo koliko je neophodno da bi se razumelo ono čemu poklanjamo osnovnu pažnju.

Jedno od najvažnijih pitanja vezanih za štrajkove rudara jeste pitanje njihovog karaktera. Sva zahtevi koje su rudari Slovenije i Bosne i Hercegovine postavili svojim poslodavcima bili su ekonomske prirode. Svi rukovodioci revolucionarnih sindikata, KPJ i štrajkači, isticali su uporno čisto ekonomski karakter ovih štrajkova. Verovatno pod uticajem istorijskih izvora, koji su potekli iz radničkih redova, i istoričari su prihvatili ovu tezu. Na drugoj strani, gotovo svi organi vlasti, poslodavci i buržoaska štampa nastojali su da dokažu političku pozadinu štrajkova. Istina je bila negde na sredini. Uzroci štrajkova jesu bili ekonomske prirode, ali su njihove posledice nesumnjivo imale krupan politički karakter.

Štrajkovi su izbili u revolucionarnoj situaciji (posle velikog uspeha KPJ na opštinskim izborima u Srbiji i Makedoniji avgusta 1920. i na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920), kada je revolucionarna radnička klasa Jugoslavije bila spremna na nove žrtve radi ostvarenja svojih daljih ciljeva. Štrajkovi su bili generalni, sa velikim brojem učesnika, a zahvatili su jednu od najvažnijih privrednih grana. Njima je rukovođeno iz jednog centra. Sve je to činilo da dobiju izuzetan značaj i da tako budu shvaćeni

i od svojih savremenika. Razdvajanje ekonomske i političke borbe proletarijata i njihovo osamostaljivanje nema istorijskog opravdanja i može se vršiti samo veštačkim putem.

Iako su povedeni za ostvarenje čisto ekonomskih zahteva, štrajkovi su se (pod uticajem rečenog) pretvorili u svojevrсно odmeravanje snaga između dela revolucionarne radničke klase (iza koje je stajao i ostali borbeni proletarijat) i države. Ma kako se završili, štrajkovi nisu mogli da prođu bez krupnih političkih posledica. Iako se formalno radilo najviše o borbi rudara za veće nadnice, za nadnice koje će biti u stanju da prate brzi rast cena, ulog je stvarno bio mnogo krupniji. Ko dobije ili izgubi u štrajku, dobijao je ili gubio ne samo u ekonomskom pogledu, nego mnogo više na moralnom i političkom planu. Toga je država, izgleda, bila mnogo svesnija nego rukovodstvo revolucionarne radničke klase. Time se i može objasniti činjenica što je država upotrebila sva sredstva koja su joj stajala na raspolaganju za slamanje štrajka, a radničko vođstvo napravilo niz grešaka, počev od opštih procena situacije, preko organizovanja i vođenja štrajka.

Posle prvog svetskog rata Kraljevina SHS bila je zahvaćena galopirajućom inflacijom. Cene svih životnih potreba brzo su rasle, a poslodavci nisu pokazivali volju da prate njihov rast odgovarajućim povećanjem radničkih zarada. Da bi sebi i svojim porodicama obezbedili minimum za egzistenciju, radnici su bili prosto primorani da vode česte tarifne pokrete, a kada taj vid borbe ne bi dao očekivane rezultate, da obustavljaju rad. Nikada ranije, ni kasnije, radničke akcije u Jugoslaviji nisu bile tako česte i tako masovne kao u prve dve posleratne godine. Štrajk je bio svakodnevna pojava. Zahvaljujući postojanju revolucionarne situacije u svetu, relativno dobroj organizovanosti i borbenosti radničke klase Jugoslavije i drugim faktorima, te akcije su se u najvećem broju slučajeva završavale povoljno po radnike. Međutim, stalni štrajkovi su stvarali zlu krv između radnika i poslodavaca, dovodili do velike fluktuacije radne snage i nesigurnosti zaposlenja i materijalno iscrpljivali radnike, kao pojedince, i radničke sindikalne blagajne. Pored toga, nadnice su usklađivane sa cenama uglavnom samo u trenutku sklapanja kolektivnog ugovora, posle uspešno završenog tarifnog pokreta ili štrajka, a kasnije su po pravilu sve više zaostajale. Jugoslovenski proletarijat je tražio puteve da svoje zarade trajnije osigura, čineći ih direktno zavisnim od porasta cena. To je postizao samo u retkim slučajevima naročitim klauzulama u kolektivnim ugovorima, po kojima su paritetni tarifni odbori sastavljeni od predstavnika radnika i poslodavaca pratili kretanje cena i nadnica i usklađivali ih u određenim vremenskim razmacima. Ovakvi kolektivni ugovori smatrani su od savremenika najvećim dometom sindikalne borbe.

Kraljevina SHS je bila nova država sa neuhodanom privredom i saobraćajem. Trebalo je da prođe dosta vremena dokle se veze i tokovi doratnih zasebnih privrednih i državnih celina nisu preorientisali u drugom smeru. Pored toga, železničke pruge i saobraćajna sredstva u Srbiji bili su na kraju prvog svetskog rata takoreći uništeni, a rudnici ruinirani. Najminimalniji železnički saobraćaj uspostavljen je ovde tek u drugoj polovini 1919. godine. Za to vreme, železnice i privreda snabdevali su se ugljem iz Slovenije, Bosne i Hercegovine i (privremeno okupiranih) Pečujskih rudnika. Drugim rečima, duže od godinu dana sav privredni život Jugoslavije zavisio je od produkcije rudara u tri pomenuta ugljena revira. Da bi bosanski rudnici davali što više kvalitetnog uglja privredi, ovde su dovođeni rudari iz svih delova zemlje, a naročito iz Slovenije. Nedovoljno učvršćena i organizovana nova državna vlast bila je životno zainteresovana za očuvanje neprekidne i što veće proizvodnje uglja. Zbog toga se u tom periodu rudarskim zahtevima relativno lako izlazilo u susret, a kada to nije bio slučaj, dolazilo je do štrajkova, iz kojih su dobro organizovani i borbeni rudari izlazili uglavnom kao pobednici.

Poslednji takav slučaj desio se 21. jula 1920, kada je između Saveza rudarskih radnika Jugoslavije (SRRJ) i Rudarskog odseka Pokrajinske vlade Bosne i Hercegovine potpisan kolektivni ugovor. Ugovor je regulisao radno vreme, zarade, cene životnih namirnica u rudarskim konzumima, odmor radnika, priznata je radnička sindikalna organizacija i proslava Prvog maja, određen postupak za rešavanje spornih slučajeva i slično. Najvažnija je bila potpuno nova 11. tačka ugovora. Ona glasi: »Svaka tri meseca, računajući od dana kada ovaj ugovor stupi na snagu (tj. od 1. avgusta — T. M.), imaju se obje odgovarajuće stranke, bilo na inicijativu Saveza rudarskih radnika bilo na inicijativu Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade, sastati u svrhu eventualne revizije ovog sporazuma, naročito ako bi nastupilo osjetljivo skakanje ili padanje cijena životnim potrebama.«²

Koliko god je citirani kolektivni ugovor predstavljao uspeh za rudarske radnike Bosne i Hercegovine, u istoj meri je on značio neuspeh za Pokrajinsku vladu u Sarajevu. Ovakvi dokumenti su se duže dosledno primenjivali u praksi samo ako bi se očuvali uslovi i odnosi snaga koji su postojali u vreme njihovog nastanka. Ovde nije bio takav slučaj. Tokom vremena saobraćaj je u Srbiji koliko-toliko normalizovan, tako da su istočni delovi zemlje počeli da se snabdevalu ugljem iz Srbije. Stvoreni su uslovi da se srbijanski ugalj počne koristiti i na levoj obali Save i Dunava. To znači da je ugalj iz Bosne i Hercegovine prestajao da bude nezamenljiv. Na drugoj strani, ubrzano je konsolidovana državna vlast. Iz rečenog proizilazi da se situacija u zemlji okretala u korist vlasničke klase. Vladajućoj buržoaziji bilo je stalo da onemoguću izbivanje

većih štrajkova, naročito u značajnijim privrednim granama, koji bi smetali »konsolidaciji« ili »privrednoj obnovi« zemlje, tj. koji bi usporavali ili onemogućavali ubrzanu i nesmetanu akumulaciju kapitala. Zbog toga su od prve polovine 1920. godine protiv revolucionarnih sindikata i KPJ, kao njihovog idejno-političkog i akcionog predvodnika, planirane i praktično preduzimate razne iznimne i represivne mere. U red takvih spada nasilno gušenje aprilskog generalnog štrajka železničara. Sve je pokazivalo da sličan udarac mogu očekivati i rudari.

Kada su istekla tri meseca od potpisivanja kolektivnog ugovora sa Rudarskim odsekom Pokrajinske vlade, SRRJ je zatražio da se sastane paritetna komisija i u duhu 11. člana ugovora uskladi rudarske nadnice sa rastom cena. Prema podacima Saveza, u međuvremenu su cene porasle u proseku za 40⁰%, zbog čega je traženo povećanje nadnica od 30 do 45⁰%. Rudarski odsek je pristajao na beznačajno povećanje nadnica rudara, daleko manje od porasta cena. Kada su predstavnici rudara insistirali da se formira paritetna komisija, koja bi objektivno postupila shodno citiranom 11. članu ugovora, bili su odbijeni. Time se želela grubo izigrati pa i poništiti jedna od najvažnijih tekovina dotadašnje borbe rudarskih radnika i oni ponovo dovesti u neravnopravan položaj prema poslodavcu (državi). Iza Rudarskog odevka je bezrezervno stala Pokrajinska vlada u Sarajevu. Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu, kome se SRRJ obratio za posredovanje, proglasilo se nenadležnim u sporu, ali je stvarno bilo na strani Rudarskog odevka. Nije se izjašnjavalo, jer je smatralo da će organi vlasti Bosne i Hercegovine i bez njegove otvorene podrške lako izaći na kraj sa rudarima. Od buržoaskih organa i institucija jedino su pojedinci iz Ministarstva socijalne politike u Beogradu i njegovog povereništva u Sarajevu imali izvesnog razumevanja za položaj i zahteve rudara. Međutim, bili su u izrazitoj manjini. Njihov uticaj je bio beznačajan, a njihov glas se takoreći nije ni čuo od hora složnog odbijanja i osude rudarskih zahteva od strane građanske većine.

Na drugoj strani, zahteve rudara su u potpunosti podržali samo njihovi klasni drugovi iz KPJ i revolucionarnih sindikata, kao i Radnička komora iz Beograda. Tako je uoči generalnog štrajka rudara krajem 1920. došlo do oštrog, u suštini klasnog podele. Na jednoj strani je bila uglavnom sva buržoazija sa svojim aparatom vlasti, štampom i organizacijama, koja je prosto provocirala štrajk; a na drugoj strani je stajala radnička klasa. Sa kakvim sukobom i obračunom je buržoazija računala, najbolje se vidi po izjavama njenih najistaknutijih predstavnika i po merama koje je preduzimala. Naime, tri dana pre izbivanja štrajka, kada su predstavnici rudara ponovo tražili formiranje paritetne komisije koja bi svojom nepristrasnom odlukom sprečila izbivanje štrajka (jer bi je rudari prihvatili), predsednik Pokrajinske vlade u Sarajevu dr Milan

Srškić je izjavio: »Mi imamo dovoljno mašinskih pušaka da sačuvamo autoritet vlasti.«³ Drugim rečima, njega nije interesovala opravdanost rudarskih zahteva i njihova zasnovanost na važećim ugovorima, već je hteo da dovede rudare u bespomoćan položaj prema poslodavcu (državi) ne birajući pri tom sredstva. Uoči izbijanja štrajka rudara, vlada u Sarajevu je naredila okružnim načelnicima da, između ostalog, preduzmu sledeće mere: da zabrane svako sastajanje radnika u reonima rudnika; da vođe štrajka i važnije agitatore drže pod prismotrom i u slučaju potrebe konfiniraju ih po kućama; da obezbede slobodu rada svima onima koji žele da rade, tj. da štite štrajkbrehere; da u roku od tri dana (zakon predviđa 8 dana — T. M.) uklone iz državnih stanova porodice svih onih koji štrajkuju i da proteraju preko državne granice sve one »strance radnike koji se u agitaciji za štrajk ističu.«⁴

U pregovorima između predstavnika bosanskih rudara i raznih institucija vlasti u Sarajevu i Beogradu od samog početka su se direktno ili indirektno angažovali Izvršni odbor Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije (IO CRSVJ), vođstvo SRRJ i Radnička komora iz Beograda. Svi su oni nastojali da se izbegne štrajk rudara u Bosni i Hercegovini jer su već »imali na leđima štrajk 10 000 slovenačkih rudara.« Sekretar Radničke komore, Mihailo Todorović, dva puta je odlazio u Ministarstvo socijalne politike i jednom u Ministarstvo šuma i ruda tražeći da se poštuju odredbe još uvek važećeg kolektivnog ugovora i preduzimao druge mere da bi se izbegla obustava rada.⁵ Međutim, sve je to ostalo bez rezultata.

Uporedo sa pregovorima i nastojanjima da se štrajk izbegne, CRSVJ, SRRJ i Radnička komora su vršili pripreme da on uspe ako do obustave rada dođe. Iako je u Bosni i Hercegovini bilo dosta iskusnih sindikalnih funkcionera, ipak je u Zenicu upućen Lazar Stefanović blagajnik i član IO CRSVJ, inače iskusni rukovodilac brojnih radničkih štrajkova.⁶ Verovatno se očekivalo da će ovde doći do najvećih zapleta, jer su radničke organizacije u Zenici dotad nailazile na velike smetnje u radu od strane organa vlasti. Po svoj prilici, Stefanović je ovde svojim iskustvom i autoritetom trebalo da pomogne da štrajk teče bez uplitanja vlasti i drugih faktora sa strane.

Sekretar Radničke komore iz Beograda doputovao je u Sarajevo da bi u slučaju potrebe posredovao i štitio interese štrajkača kod pokrajinskih organa vlasti.⁷ Doduše, u Sarajevu je od juna 1919. postojalo Povereništvo Radničke komore, koje je osnovala i iz svojih sredstava finansirala beogradska Radnička komora, ali ono se nijednom nije oglasilo na strani rudara, ni pre ni u toku štrajka. Možda odgovor za takvo ponašanje leži u činjenici što se na čelu Povereništva nalazio centrumaš Bogdan Krstić, a centrumaši su želeli da izbegnu svaki oštiri klasni sukob pa i generalni štrajk.

Uporedo s neposrednim organizacionim pripremama štrajka, rukovodstvo revolucionarnih sindikata je preduzimalo i druge korake koji su omogućavali uspešno vođenje borbe. Tako su rudarskim radnicima Bosne i Hercegovine na vreme upućena dovoljna novčana sredstva da bi se materijalno obezbedili štrajkači za izvesno vreme. Kada je štrajk već otpočeo i činilo se da će duže potrajati, IO CRSVJ je pozvao proletarijat da otpočne sa sakupljanjem dobrovoljnih priloga za štrajkače.⁸

Bliska saradnja između rukovodstva revolucionarnih sindikata i rudarskih radnika Bosne i Hercegovine postala je još tešnja u fazi pregovora sa Rudarskim odsekom, produžila se u vreme priprema i trajanja štrajka, a nije prestala ni kada se štrajk završio. Reč nije bila samo o svakodnevnoj proleterskoj solidarnosti ili o odnosima između organizacija, nižih rukovodstava i najviših rukovodećih foruma, već su oblici i opseg te saradnje u velikoj meri bili regulisani *Statutom CRSVJ* i *Pravilnikom o štrajkovima*. Ovaj poslednji dokumenat usvojila je plenarna sednica CRSVJ 4. decembra 1919, da bi se uvelo više reda i sistema u štrajkačku borbu revolucionarnih sindikata. *Pravilnik* polazi od saznanja da je štrajk jedno od »najoštrijih sredstava klasne borbe«, pa mu se stoga mora posvetiti »najozbiljnija pažnja«. On traži da se preduzme čitav niz prethodnih radnji kod svakog štrajka. Između ostalog, predviđa da se svi tarifni pokreti i štrajkovi moraju najaviti CRSVJ 14 dana unapred. Međutim, štrajkovi rudara, saobraćajnog i prosvetnog osoblja i pilanskih radnika, kao najosetljivijih i najvažnijih profesija u postojećem društvu, moraju se najaviti CRSVJ mesec dana ranije. Bez saglasnosti CRSVJ »nijedan (...) štrajk ne sme se proklamovati«. Nepoštovanje navedenih odredaba *Pravilnika* lišavalo je nedisciplinovane štrajkače svake pomoći iz Centralnog borbenog fonda pri CRSVJ.⁹ U konkretnom slučaju očigledno je da su bosanski rudari delovali u punoj saglasnosti sa pomenutim *Pravilnikom* i IO CRSVJ.

Štrajk rudara Bosne i Hercegovine proglašen 21. decembra, zahvatio je u toku 2—3 dana gotovo sve radnike zaposlene u rudnicima i odvijao se organizovano, bez incidenata. Sami rudari su ostavili dovoljne štrajkačke straže po rudnicima koje su brinule da ne dođe do požara, poplave ili kakve druge štete. Između štrajkača i Beograda (IO CRSVJ, redakcije *Radničkih novina* i Radničke komore) održavana je telefonska ili telegrafaska veza. Svaka informacija pristigla jednoj od navedenih institucija, odmah je prosledivana i na preostale dve adrese, kako bi se sinhronizovano preduzimale odgovarajuće akcije. Slične veze štrajkači su održavali i sa Sarajevom.

Dana 23. decembra 1920. u Beograd je stigao izveštaj iz Tuzle da »štrajk teče u najboljem redu«, ali da vlasti provociraju rudare i progone one sa »stranim imenima«. U trenutku objave štrajka u Kreki, pojavila se vojska i žandarmerija. Tuzlanski okružni načelnik, Dimitrije Grudić, napao je Đorđa Anđelića, oblasnog sekretara KPJ, smatrajući ga organizatorom štrajka i pretio mu revolverom. Načelnik je pozivao štrajkače da se vrate na posao i takođe im pretio. Nije postigao nikakav uspeh.¹⁰

Istog dana iz Sarajeva je stigao izveštaj da su predstavnici SRRJ ponovo išli u Pokrajinsku vladu da pregovaraju o zahtevima rudara i obustavljanju štrajka. Niko iz vlade nije hteo da ih primi, nego im je stavljeno do znanja da će protiv štrajkača biti preduzete sve najavljene represivne mere ukoliko se u toku sutrašnjeg dana ne vrate na posao.¹¹

Čim su ovi izveštaji stigli u Beograd, IO CRSVJ je napisao predstavku, a njegov sekretar Pavle Pavlović lično ju je odneo i predao Ministarstvu socijalne politike. U predstavci se kaže da je CRSVJ dobilo telefonski izveštaj od narodnog poslanika Mitra Trifunovića iz Sarajeva kojim javlja da je Pokrajinska vlada Bosne i Hercegovine objavila naredbu o izbacivanju rudarskih porodica iz državnih stanova i da će sve štrajkače oglasiti otpuštenim s posla počev od 24. decembra, ako se do tada sami ne vrate na svoja radna mesta. IO CRSVJ je tražio od Ministarstva socijalne politike da hitno interveniše kako bi se blagovremeno sprečilo ovo »nečuveno nasilje«. Znajući iz iskustva da su se Pokrajinska vlada, sva privredna ministarstva u Beogradu i njihova povereništva u Sarajevu i Ministarstvo unutrašnjih dela dotad redovno i bez rezerve stavljali na stranu poslodavaca i da se od njih ne može očekivati nikakva podrška, u predstavci se insistira da Ministarstvo socijalne politike »mora imati bar toliko političkog autoriteta prema Pokrajinskoj vladi koliko ga nesumnjivo imaju i sva ostala ministarstva centralne vlade.« Ovo treba da bude bar sada manifestovano kada se »vrši divljački atak« na živote radnika i njihovih porodica. Pošto sami apeli na organe vlasti obično ne daju očekivane rezultate ako iza njih ne stoji kakva realna snaga, CRSVJ je zapretilo da će »alarmirati ceo radnički pokret Jugoslavije za zaštitu rudara«, ako Ministarstvo socijalne politike po ovoj stvari ne interveniše hitno i energično.¹²

Čini se da je Pavle Pavlović naišao na predusretljivost u Ministarstvu socijalne politike. O tome je pisao u *Radničkim novinama*: Ministarstvo socijalne politike pokazivalo je razumevanje za položaj i zahteve rudara štrajkača, ali je bilo nemoćno da ma šta postigne jer je nailazilo na otpor kod »nosilaca reakcionarnog režima« (tj. kod privrednih ministarstava) u centralnoj vladi, koja su pokazivala veliku mržnju prema radničkoj klasi. Slični odnosi su vladali i u Pokrajinskoj vladi u Sarajevu.¹³

Intervencije nisu dale nikakve rezultate i štrajk je nastavljen. O tome su 24. decembra u Beograd ponovo stigli telefonski izveštaji. Iz Zenice je javljeno da uprava rudnika preti radnicima izbacivanjem iz stanova ako ne prekinu štrajk. Ne znajući da je to naredba Pokrajinske vlade i misleći da je reč o samovolji uprave rudnika, štrajkači su odgovorili kontrapretnjom: da će u slučaju izbacivanja rudara iz stanova u štrajk stupiti i oni rudari koji su ostali na radnim mestima radi osiguranja rudnika. Posledice po rudnik bile bi katastrofalne, a odgovornost bi snosila uprava rudnika i oni u Pokrajinskoj vladi koji je na te korake podstiču.¹⁴

U Tuzli su okružni načelnik i policija otvoreno pretili Anđeliću da će ga ubiti ako se rudari ne vrate na posao. Na ove provokacije štrajkači se nisu obazirali već su složno nastavili štrajk.¹⁵

U Sarajevu su funkcioneri SRRJ i dalje pokušavali da povedu pregovore o zaključenju štrajka. Pri tome su težili da iskoriste Povereništvo za socijalnu politiku kao posrednika, jer je ono »pokazivalo pravilno shvatanje i priznalo potpunu opravdanost svih rudarskih zahteva«. Ali uprkos svemu tome, predsednik Pokrajinske vlade Srškić, »nije hteo ni da čuje za posredovanje i ustupke radnicima« već je težio da silom slomi štrajk.¹⁶

Sekretar beogradske Radničke komore, Mihailo Todorović, koji je baš zbog štrajka rudara i došao u Sarajevo, pokušavao je takođe da pomogne štrajkačima. On je tražio od Povereništva za socijalnu politiku »da se odmah odredi jedna komisija« u kojoj bi bili zastupljeni i predstavnici radnika, sa zadatkom da utvrdi uzroke štrajka i predloži modalitete za njegovo zaključenje.¹⁷

Odmah po prispeću ovih izveštaja u Beograd 24. decembra, IO CRSVJ je napisao novu predstavku Ministarstvu socijalne politike. U predstavi su pobrojane navedene činjenice, ali su izložene i neke nove. Tako se npr. protestuje što Pokrajinska vlada »stalno pojačava žandarmeriju i vojsku na rudnicima, iako joj za to štrajkači, svojim apsolutno mirnim držanjem, ne daju baš ni najmanje povoda«. U Kreki su vlasti počele da progone rudare koji imaju »strano ime«. Na sve to IO CRSVJ je upozorio i jugoslovenski proletarijat pozivajući ga da bude gotov »za akciju i (...) solidarnost sa štrajkujućim rudarima«. Od Ministarstva socijalne politike je ponovo traženo da »odlučno interveniše« kod centralne i Pokrajinske vlade, kod vojnih i policijskih vlasti i kod uprava rudnika, da se prestane sa terorisanjem štrajkača, da se povuče naredba o izbacivanju rudara iz državnih stanova, da se prestane sa prisiljavanjem rudara na rad, sa provociranjem rudara »oružanom silom«, da se prekine sa proganjanjem »stranaca« i otpuštanjem štrajkača s posla. »Tražimo«, kaže se na kraju predstavke, »da se jednom normalnom privrednom konfliktu ne prišivaju nikakve siledžijske primese od [strane] državnih vlasti.«¹⁸

Ni ova predstavka nije dala željene rezultate. Protiv štrajkača su primenjivane sve oštrije represalije. Istog dana kada je IO CRSVJ predavao svoju drugu predstavku, centralna vlada je donela *Uredbu o postupanju u slučajevima nereda, štrajka i pobune na rudnicima*. Ona predviđa da u slučaju izbijanja štrajka rudara, ministar vojni, na predlog ministra šuma i ruda i ministra unutrašnjih dela, ukazom pozove na vežbu »potreban broj« rudara starih između 18 i 50 godina, »za vreme dok potrebe budu trajale«. Mobilisani su potpadali pod nadležnost vojno-disciplinskih i vojno-sudskih organa.¹⁹ Drugim rečima, vlada je izvršila militarizaciju rudara, lišila ih prava na štrajk i dobila mogućnost da ih primenom vojnih zakona i sile natera da se pokore njenoj volji.

Oslanjajući se na pomenutu naredbu Pokrajinske vlade u *Uredbu* o militarizaciji rudara, organi vlasti su počeli da premenjuju pravi teror protiv štrajkača i njihovih porodica. Sredstva se nisu birala. Cilj je bio da se štrajk što pre slomi i rudari vrata na posao. Iz Sarajeva su rukovodioci štrajka javili u Beograd da policijske vlasti širom Bosne »hapse i progone radnike« i na najgrublji način ih sa porodicama izbacuju iz rudarskih stanova na sneg. U Kreki su vlasti silom nagonile spoljne radnike i zanatlije u rudarska okna da kopaju ugalj. U Kaknju je uhapšen a zatim proteran komunistički narodni poslanik Đuro Đaković, koji je ovde bio došao da pomogne u vođenju štrajka, iako ga je štitio poslanički imunitet. Raspoložujući navedenim podacima, *Radničke novine* (i ne samo one) su konstatovale da izloženo »provokatorsko i nečovečno držanje vlasti izaziva kod celog radništva najveće ogorčenje i može dovesti do veoma teških posledica po proizvodnju i po mir u zemlji.«²⁰

O svim navedenim progonima rudara bio je detaljno obavešten i Mihailo Todorović, koji se i dalje nalazio u Sarajevu. Samo u toku 27. decembra on je uputio tri pismena protesta okružnom načelniku Sarajeva protiv »mnogobrojnih hapšenja i progona radnika u Kaknju« i protiv hapšenja i proterivanja Đure Đakovića.²¹

Od 27. decembra 1920. radničkim institucijama u Beogradu više nisu stizale nikakve vesti o toku štrajka u Bosni i Hercegovini. Reč je o tome da je Pokrajinska vlada u Sarajevu toga dana zabranila »svaki privatni telegrafski i telefonski međugradski saobraćaj.«²² Mada se klauzula »privatnosti« formalno nije mogla primeniti na radničke organizacije, zabrana je upravo zbog njih najviše i doneta i protiv njih rigorozno primenjivana. Time su štrajkači potpuno odsečeni od spoljnog sveta, a njihova rukovodstva u Sarajevu i Beogradu lišena svih informacija o toku štrajka. Rudari su prepušteni na milost i nemilost organa vlasti. Ishod takvog neravnopravnog sukoba nije bilo teško predvideti.

Upravo tada je štrajk ušao u najdramatičniju fazu. U mnogo slučajeva rudarske porodice nisu sačekale da ih žandarmerija silom izbacuje iz državnih stanova već su se same iselile pre isteka određenog (nezakonitog) roka. Njih su u svoje domove primili rudari iz susednih sela. Međutim, vlastima nije bilo stalo do poštovanja ni sopstvenih naredenja, već do brzog slamanja štrajka po svaku cenu i do brutalnog obračuna sa štrajkačima. Po naredenju tuzlanskog okružnog načelnika Grudića u sela su upućeni žandarmerija, policija, vojska i neregularne dobrovoljačke jedinice tzv. »narodna garda« da hapse štrajkače i silom ih vraćaju na posao, a rudare »strance« (tu su sada uračunati svi oni koji nisu bili meštani ili iz najbliže okoline) proteruju u njihova zavičajna mesta. U nastaloj hajci, mnogi rudari i članovi njihovih porodica su pretučeni i na drugi način zlostavljani, njihova imovina nemarno uništavana, žene i sestre silovane. U takvoj mračnoj i bezizlaznoj situaciji rudari iz sela Husina spontano su se organizovali, pružili oružani otpor i pri tom ubili jednog žandarma. Njihova očajnička samoodbrana poslužila je okružnom načelniku u Tuzli, tom najreakcionarnijem predstavniku režima, kao izgovor da ih stavi van zakona. Tih i sledećih dana u tuzlanskom rudarskom bazenu ubijeno je ili umrlo od povreda 7 rudara, oko 800 ih je teško izbatinano, a oko 2 000 je dovedeno u tuzlanski zatvor. Time je štrajk slomljen u bukvalnom smislu te reči, bez obzira na to što je dotrajavao sve do 17. januara 1921. godine.²³

Ostavši u Sarajevu bez obaveštenja o toku štrajka, a saznajući iz privatnih izvora da su rudari u tuzlanskom rudarskom bazenu izloženi najbrutalnijem teroru režima, Mihailo Todorović je došao na lice mesta i pokušao da deluje u okviru svojih prava koja je kao sekretar Radničke komore imao. U Tuzli se nalazio i u vreme kada je doneta zloglasna Obznana. Međutim, svojim prisustvom i autoritetom nije mogao da pomogne rudarima. Nosioci vlasti i neregularna »narodna garda« bili su toliko ostvrvljeni i zadojeni mržnjom prema rudarima da su bezdušno tukli štrajkače i pred njegovim očima u kancelariji tuzlanskog okružnog načelnika.²⁴

Izvršni odbor CRSVJ od 27. decembra 1920. takođe nije znao tačno šta se događa sa štrajkom rudara u Bosni i Hercegovini. Ali, sama činjenica da su informacije prestale da pristižu i da se sa rudnicima nije mogla uspostaviti nikakva veza, ukazivala je da se tamo zbiva nešto krupno na štetu rudara. Kako dotadašnje intervencije u Ministarstvu socijalne politike nisu dale nikakve rezultate, to je sekretar CRSVJ, Pavle Pavlović, pokušao da dođe do najvišeg predstavnika vlasti — do predsednika vlade Vesnića i tu postigne ono što nije uspeo u Ministarstvu. Međutim, njegovi pokušaji 27. i 28. decembra nisu urodili plodom. Oba puta mu je odgovoreno da se predsednik vlade »odmara«,²⁵ mada je reč bila o prostom izbegavanju susreta. Nosioci najviše državne vlasti nisu više želeli da

razgovaraju o štrajku već su hteli silom da ga slome i definitivno se obračunaju ne samo sa rudarima nego i sa revolucionarnom radničkom klasom Jugoslavije u celini.

Ne uspevši da prodre do predsednika vlade, Pavle Pavlović mu je u ime IO CRSVJ 28. decembra uputio predstavku, koja je bila namenjena celoj vladi. U predstavci nema novih činjenica koje nisu pomenute u prethodnim predstavkama Ministarstvu socijalne politike, što je samo dokaz više da su između štrajkača i CRSVJ bile stvarno prekinute sve veze. Opšti zaključak IO CRSVJ bio je da policijske vlasti u Bosni i Hercegovini, po naređenju Pokrajinske vlade u Sarajevu, »vrše neograničeni teror nad rudarima«, što stvara »očajnu situaciju koja može imati kao prvu posledicu povlačenje sa rada i onih radnika koje su štrajkači ostavili da brane rudnike od vatre i vode!« Po ko zna koji put naglašava se da je štrajk rudara »isključivo ekonomskog karaktera« i da mu je jedini cilj popravka materijalnog položaja rudara. Vladi je predloženo da se obrazuje »paritetna komisija za utvrđivanje činjenica koje su dovele do štrajka« i koja bi predložila mere za njegovo okončanje.²⁶

Jedinu bitnu novost u predstavci predstavlja nespretni protest protiv uredbe o militarizaciji rudara. O tome se kaže: »Naš protest zasniva se i na neverovatnoj odluci Kraljevske vlade da štrajkove guši militarizacijom. Ta odluka, *ako bude faktički postojala*, (istakao T. M.) utoliko je čudnija što je doneta za vreme zasedanja Konstituante i bez njenog znanja, dok je slična odluka odbačena u Privremenom narodnom predstavništvu«. Predstavka se završava konstatacijom da će sve ono što su vlasti preduzele protiv štrajkača u Bosni i Hercegovini imati »teške posledice i prouzrokovace (...) proširenje odbranbenih radničkih štrajkova u zemlji.«²⁷

Uparedo sa pisanjem predstavki, IO CRSVJ je preduzimao i druge korake da pomogne štrajk rudara. Tako je za 28. decembar 1920. sazvaio protestni zbor beogradskog proletarijata. U opširnom pozivu za zbor, između ostalog, kaže se da »buržoazija i njena štampa hoće samo da provociraju rudarske radnike. Tom podlom klevetničkom kampanjom ide se na to da se unapred opravdaju represalije koje buržoaska država sprema protiv naših drugova rudara, gomilajući vojsku i žandarmeriju po rudnicima.« Od radnika se traži da moralno i materijalno potpomognu borbu rudara, jer je to njihova zajednička borba.²⁸

Zbor je održan uveče 28. decembra 1920. u velikoj sali Privremenog radničkog doma u Beogradu, koja je primala više od 1 500 posetilaca. Govorili su Pavle Pavlović i Života Milojković (urednik *Radničkih novina* i član IO KPJ) vrlo nadahnuto i borbenu. Izložili su predistoriju štrajkova rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini i njihov tok do 26. decembra (na čemu se nećemo zadržavati). Ne

znajući šta se stvarno događa u bosanskim rudnicima, Pavlović je istakao da »svakog časa može doći do krvoprolića« (mada je do toga već bilo došlo) i da će rudari »izginuti pred rudnicima, ali se neće dati militarizovati«. Na osnovu šturih vesti iz građanskih novina, znao je da su rudari isterani iz državnih stanova i da su se sklonili kod seljaka. »Žandarmi sada krstare po selima, rekao je dalje Pavlović, hvataju radnike i silom ih guraju u rudnike. Žandarmi odvlače u rudnike i seljake koji nikada nisu radili u rudnicima. Buržoaska štampa već javlja o krvi u selima oko Tuzle. Vele, ubijena su dva žandarma. A koliko je ubijeno radnika, ako je ta vest istinita? Šta traže žandarmi po selima daleko od rudnika?« Govornik je tražio od prisutnih da odmah otpočnu sa pripremama radi podrške rudarima »da bi svi bili spremni za borbu onog momenta kada bude trebalo«. »Rudari u Pečuju biće u štrajku već sutra ili preko sutra. Ne bude li i to dosta, čekajte i vi poziv za borbu! Proletarijat ne sme bez oštrog boja dopustiti da propadne akcija rudara. Nećemo bežati od opasnosti kao socijalizdajnici.« »Borba je tu, ko ima srce: u borbu!«, poručio je Pavlović, što su prisutni pozdravili s burnim odobravanjem.²⁹

Istakli smo već da je u finansiranju štrajka rudara učestvovalo i CRSVJ. Ova sredstva su najvećim delom poticala iz Centralnog borbenog fonda pri CRSVJ, koji su stvorili sami radnici uplaćujući određene doprinose zajedno sa sindikalnom članarinom. Drugi deo sredstava vodio je poreklo od dobrovoljnih priloga organizacija i pojedinaca. Čim se u Beogradu saznalo za štrajkove rudara, odmah je počela spontana akcija sakupljanja dobrovoljne pomoći. Već 26. decembra *Radničke novine* su javile da su tipografi glavnog grada priložili 2 000 dinara, dok su šivački radnici na svojoj konferenciji sakupili 264 dinara priloga. Iako akcija još nije vođena organizovano, *Radničke novine* su, ipak, pozvale sve radnike da se ugledaju na tipografske i šivačke radnike. Pošto je štrajk rudara zapadao u sve težu i komplikovaniju situaciju, samim tim su rasle mogućnosti da se on oduži i više košta. Zbog toga je na kraju pomenutog protestnog zbora beogradskog proletarijata 28. decembra 1920. Pavle Pavlović pozvao radnike da otpočnu sa organizovanim sakupljanjem dobrovoljnih priloga za rudare štrajkače.³¹

Kao i svi dotadašnji protesti, tako ni protestni zbor beogradskog proletarijata od 28. decembra nije dao očekivane rezultate i nije olakšao položaj rudara. Zbog toga su se sutradan uveče 29. decembra sastali izvršni odbori KPJ i CRSVJ, članovi mesnog partijskog i sindikalnog veća Beograda, istaknutiji partijski i sindikalni funkcioneri, kao i predstavnici snažnijih sindikalnih organizacija i radnički poverenici iz većih preduzeća. Na žalost, o toku ovog značajnog skupa znamo veoma malo. Raspravljalo se o tome kako pomoći štrajkove rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Komunisti su tražili da se proglasi jednodnevni generalni protestni

štrajk, a centrumaši su se tome protivili. Njihovi predstavnici su ukazivali da radnička klasa može doći u veoma težak položaj ako se odazove pozivu svojih centralnih instanci. Tražili su da o tako važnom koraku odluče same radničke mase a ne njihova rukovodstva. Drugim rečima, želeli su da izbegnu generalni štrajk po svaku cenu, maskirajući svoj cilj raznim argumentima (pa i borbom za demokratske odnose u sindikatima). Kakva je zatvorena atmosfera vladala na sastanku i kakva je mučna borba vođena između komunista i centrumaša vidi se i po tome što je Sima Marković (sekretar KPJ) neki dan kasnije javno optužio Luku Pavićevića (centrumaša i istaknutog sindikalnog funkcionera) da je odmah »referisao policiji o radu konferencije predstavnika organizacija«. ³²

Pošto su centrumaši u ovo vreme bili isključni iz KPJ, to su svoje predstavnike imali samo u sindikalnim rukovodstvima. Zbog toga su na sastanku ostali u manjini, a usvojena je odluka da se sutradan 30. decembra 1920. u Beogradu izvede generalni protestni štrajk i održi zbor u 10 časova. O tome su radnici obavešteni usmeno, putem letaka i *Radničkih novina*. U proglasu štrajka proletarijatu je ukazano na nameru vlade da »u krvi naših drugova rudara uguši njihov opravdani štrajk« i zatraženo da pokažu buržoaziji da uz rudare »stoji čitav radnički pokret Jugoslavije«. ³³

Generalni štrajk u Beogradu 30. decembra 1920. izveden je samo delimično, a protestni zbor nije održan. U prodaji se nisu pojavile *Radničke novine* koje su donosile poziv na štrajk i zbor. Samo nekoliko sati po završetku pomenutog sastanka partijskih i sindikalnih predstavnika u Beogradu, vlada Kraljevine SHS donela je Obznanu kojom je suspendovala sve revolucionarne radničke organizacije (među njima i sindikate), prostorije im zatvorila, novine zabranila, sastajanje onemogućila, a svu imovinu zaplenila. Jedan od najvažnijih vladinih izgovora za preduzimanje ovako nezakonitog antiradničkog koraka bili su upravo štrajk rudara u Bosni i Hercegovini i husinska buna. Time je radničkoj klasi Jugoslavije zadat dotad najsnažniji udarac, od koga se neće oporaviti.

Pod režimom Obznane bilo je vrlo teško preduzeti ma šta ozbiljno u korist rudara. Takvi koraci su unapred bili osuđeni na neuspeh, jer njihov štrajk je praktično ugušen, a radničke organizacije, koje su bile dužne da ih podrže, nisu više postojale. U takvoj situaciji rudari su dospeli u drugi plan (potezano je samo pitanje njihove militarizacije), a Obznana je postala centralni problem oko koga su se vrtele skoro sve akcije predstavnika radničke klase.

Budući da je Obznanom suspendovano i rukovodstvo revolucionarnih sindikata (mada se IO CRSVJ povremeno javlja pred vlastima kao zastupnik svog članstva), glavni teret borbe za rudare podneli su komunistički narodni poslanici u Ustavotvornoj skup-

Znajući iz iskustva da obraćanje vladi i njenim ministrima ne daje željene rezultate, rukovodioci CPV KPJ i CRSVJ uputili su 10. januara 1921. predstavku Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS. Njeno težište je bilo na Obznani, ali se, između ostalog, traži da Ustavotvorna skupština iz svoje sredine izabere jednu anketnu komisiju koja bi »trebalo hitnom intervencijom da učini kraj teroru koji se uveliko vrši nad rudarskim radnicima, čijem se čisto ekonomskom štrajku imputiraju političke i prevratničke tendencije.«³⁶

Pavle Pavlović je 29. januara 1921. preko Ustavotvorne skupštine uputio ministru socijalne politike interpelaciju povodom Obznane. Iako je interpelacija oglašena hitnom, o njoj se raspravljalo tek 22. aprila 1921. godine. Pavle Pavlović i Mihailo Todorović su formalno govorili kao narodni poslanici, ali su, s obzirom na funkcije koje su obavljali u radničkom pokretu, stvarno istupali i kao predstavnici revolucionarnih sindikata i Radničke komore i izložili dosta pojedinosti o uzrocima, pripremama, toku i gušenju štrajka rudara u Bosni i Hercegovini. Od Ustavotvorne skupštine su tražili: 1. da se sve radničke sindikalne organizacije otvore sa svim pravima koja im daje ustav i zakoni, 2. da se otvore svi radnički domovi, 3. da se svi sindikalni funkcioneri i ostali radnici koji su proterani vrate natrag i obustave svi dalji progoni i 4. da se sindikalnim organizacijama nadoknadi sva pričinjena šteta.³⁷

Da bi izložena interpelacija bila jače podržana i potkrepljena brojnim argumentima, predstavnici 17 sindikalnih saveza, članova CRSVJ, uputili su 6. aprila 1926. Ustavotvornoj skupštini opširan memorandum. U njemu se relativno detaljno govori o pregovorima koji su prethodili štrajku rudara, kao i o samom štrajku, njegovom gušenju i donošenju Obznane. Citirani su ustav i zakoni, koji su radnicima garantovali određena prava, i konstatovano je da je sve to pogaženo. Od Ustavotvorne skupštine, »kao jedine moguće kontrole nad radom državne uprave«, traženo je uglavnom isto ono što je zahtevano interpelacijom Pavla Pavlovića.³⁸ Ovaj dokument nije ni pomenut u Ustavotvornoj skupštini.

Većina Ustavotvorne skupštine nije imala razumevanja za probleme radničke klase. Umesto usvajanja podnetih zahteva, skupština je zaključila da se protiv revolucionarnog radničkog pokreta pooštre mere.

Izvršni odbor CRSVJ bavio se posledicama generalnog štrajka rudara Bosne i Hercegovine sve do svoje definitivne zabrane u prvoj polovini avgusta 1921. (mada je formalno zabranjen još 13. juna), ali položaj rudara nije uspeo da popravi.³⁹ Državna vlast je uložila veliki napor da silom uguši štrajk rudara i Obznanom ekonomski i politički obespravi radničku klasu Jugoslavije i sada nije htela dobrovoljno da se lišava plodova svoje pobede.

U našoj historiografiji i publicistici generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna, decembra 1920.⁴⁰ već su ocenjivani ali te ocene nisu potpune. O karakteru ovog štrajka (ekonomski ili politički) već je bilo reči tako da se na tome nećemo zadržavati. Sledeće važno pitanje koje je mučilo još savremenike bilo je: zašto je državna vlast brutalno nasrnula na bosanske rudare i nemilosrdno ugušila njihov štrajk, a u Sloveniji se ponašala relativno korektno i dozvolila da se štrajk završi u miru i da 19. januara 1921. bude sklopljen kolektivni ugovor povoljan po radnike?⁴¹ Po našem mišljenju, za to su postojala tri glavna i više sporednih razloga.

1. Bosansko-hercegovački rudari su bili članovi revolucionarnih sindikata od njihovog osnivanja aprila 1919. i vrlo borbeni, a vodili su ih uglavnom komunisti. Slovenački rudari su uspeli da potisnu svoje reformističko rukovodstvo i priključe se SRRJ (a time i CRSVJ) tek sredinom avgusta 1920. godine. Proces idejno-političkog diferenciranja među njima dugo je trajao, a komunistička orijentacija je prilično kasno pobedila. Organima vlasti je trebalo izvesno vreme da sve to shvate i prilagode se novonastaloj situaciji.

2. U Sloveniji su u to vreme vladali civilizovaniji odnosi između različitih partija, organizacija i grupa i između organa vlasti i političke opozicije. Izuzimajući krvoproliće na Zaloškoj cesti (aprila 1920.), ti odnosi su se kretali u okviru zakonskih propisa i ustaljenih normi ponašanja. Režim je pretrpeo dosta veliku moralnu štetu i doživeo široku političku osudu zbog pomenutog krvoprolića (u kojem su stradala i deca). On nije želeo da se upusti u nešto slično i pretrpi još veće štete. U Bosni i Hercegovini su vladali sasvim drukčiji odnosi. Ovde su granice među partijama i organizacijama bile oštro postavljene, a nacionalistička, verska i klasna propaganda sve ih je više produbljivala i proširivala. Državna vlast, kao instrument u rukama vladajućih garnitura (određenih građanskih partija) uglavnom grubo se razračunavala sa svim političkim protivnicima, a naročito s klasnim protivnikom — komunističkim pokretom. Sve je to činilo da se celokupni politički život Bosne i Hercegovine odvijao na mnogo nižem i primitivnijem nivou nego u Sloveniji. Ovde je nasilje organa vlasti bilo česta, gotovo svakodnevna pojava i nije predstavljalo veliko iznenađenje što je ono prilikom gušenja štrajka rudara pojačano i masovnije primenjivano.

3. Stupajući u štrajkove, bosanski i slovenački rudari su starovali sa nejednakih pozicija. Prvi su, potpisivanjem kolektivnog ugovora 21. jula 1920, dostigli plafon u zaštiti svojih nadnica od inflacije. Sada su želeli samo da odbrane stečeno. Slovenački rudari su krenuli sa samog dna. Dugotrajna oportunistička politika njihovog vođstva i svesno izbegavanje klasnih sukoba (pa i štrajkova), učinili su da zarade rudara zaostanu daleko za cenama život-

nih potreba. Stupajući u štrajk, rudari su želeli samo da povećaju nadnice i obezbede osnovnu životnu egzistenciju. Oni još nisu bili u stanju da se izbere za ono što su njihovi drugovi u Bosni imali, tj. da kolektivnim ugovorom uslove automatski porast zarada u zavisnosti od porasta cena.

Ne treba gubiti iz vida ni neke druge faktore. Rudnici u Bosni i Hercegovini bili su u državnom vlasništvu, a u Sloveniji pretežno u rukama stranog kapitala. Lični momenat je takođe odigrao značajnu ulogu. Okružni načelnik u Tuzli, Dimitrije Grudić, na čijem području su se desila najveća nasilja, bio je veliki reakcionar i antikomunista. Međutim, pošto je imao jaku zaštitu u centralnoj vladi u Beogradu, mogao je sebi da dozvoli i krupne nezakonitosti, bez bojazni od posledica itd. Svi navedeni i drugi razlozi ne bi bili presudni da se nisu uklapali u opštu želju buržoazije da se konačno obračuna sa revolucionarnim radničkim pokretom u Jugoslaviji. Frontalni napad vlade na revolucionarni radnički pokret Jugoslavije (a ne samo rudare Bosne i Hercegovine) krajem 1920. pripreman je od ranije i došao je kao prirodna posledica svega onoga što mu je prethodilo. U tom pogledu predstavlja samo manifestaciju određenih društvenih zakonitosti. Buržoazija se rukovala svojim klasnim interesima i u svemu tome neobično je bilo samo to što je vodstvo revolucionarnog radničkog pokreta bilo iznenađeno takvim ponašanjem. Buržoazija je jednostavno svim sredstvima koja su joj stajala na raspoloženju branila svoje privilegovane klasne interese i preduzimala mere da te interese trajnije i sigurnije obezbedi.

Ne ulazeći u analizu posleratne situacije u Jugoslaviji, samo konstatujemo da je buržoazija bila prinuđena da odstupa i čini privremene ustupke proletarijatu (razne socijalne reforme) želeći na elastičan način trajno da učvrsti svoju vlast. U isto vreme ona je snažila aparat klasne vladavine i spremala se za konačan obračun. Vlada Kraljevine SHS (taj izvršni organ jugoslovenske buržoazije) preduzimala je povremene i parcijalne napade protiv revolucionarnog radničkog pokreta kroz celu 1919. i početkom 1920. godine i tako isprobavala snage. Cilj joj je bio da ukine ili radikalno pogorša celokupno radničko zakonodavstvo (sve ono što je »dobrovoljno« dala), da se izbori za princip »otvorene radionice«, tj. za takav odnos u kojem naspram poslodavca neće stajati snažna sindikalna organizacija nego neorganizovani radnik pojedinac. Drugim rečima, poslodavci su težili prvo da oslabe i obesprave radnike, a zatim maksimalno obore njihove nadnice. Deviza je bila: što manje dati radniku da bi poslodavcu ostao veći profit. Sve priče o »konsolidaciji države« i o »privrednoj obnovi« imale su za cilj da prikriju ono glavno — težnju buržoazije da postane apsolutni gospodar u državi i radionici (fabrici).

Za privredno nerazvijenu Jugoslaviju karakteristično je da je na čelu ove ofanzive kapitala protiv rada stajala sama država kao najveći poslodavac (vlasnik je rudnika u Bosni i Hercegovini, željeznica i drugih preduzeća). Moša Pijade je o tome pisao: »Mladi jugoslovenski kapitalizam mogao je sebi da uštedi mnoge teške borbe i skupo plaćene pobjede samo na taj način, što se od početka kapitalističke ofanzive u našoj zemlji sama država, to jest oni koji je u taj čas vode, stavila u neprijateljski front prema proletarijatu, te je privatni poslodavac mogao mirno da sedi i bez velike muke dolazi do profita usled pogoršavanja uslova rada.«⁴²

Rukovodstvo revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji nije dovoljno shvatalo smisao i tendencije događaja. Nije izvuklo odgovarajuće pouke iz poraza generalnog štrajka železničara aprila 1920, iz pokušaja vlade da militarizuje radnike zaposlene u kožarsko-prerađivačkoj i tekstilnoj industriji koja radi za vojsku i iz pokušaja da se donese uredba o redu i radu, koja je faktički trebalo da zabrani štrajkove i time sindikate učini suvišnim. Zbog svega toga, radničko rukovodstvo nije preduzimalo odgovarajuće korake da bi pariralo ofanzivi kapitala. I kada mi danas postavljamo pitanje: da li je generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine trebalo da bude onako organizovan, vođen i završen, odgovor može biti samo negativan. Nije morao.

U našoj istoriografiji još nije izvršena celovita marksistička analiza i data ocena radničkih štrajkova u Jugoslaviji u tzv. legalnom periodu. To nam u konkretnom slučaju otežava posao, jer, da bi se ocenio generalni štrajk rudara, mora se posegnuti za uopštavanjima u okviru cele zemlje, a to nije cilj ovog rada. Međutim, u svetu su već postojale slične situacije, koje su privukle pažnju revolucionara-marksista i oni su dali svoj sud o njima. Upravo tim sudovima i ocenama želimo se pozabaviti.

Analizirajući iskustva ruske buržoasko-demokratske revolucije iz 1905. godine, a naročito iskustva generalnog štrajka, poznata revolucionarka Roza Luksemburg je ustanovila da masovni generalni štrajk, koji paralize život dela ili cele zemlje (ili važan sektor njenog života) ne može da izbije potpuno spontano, već je dijalektički proizvod dugogodšnjeg propagandnog i vaspitnog rada radničkih organizacija i spontanog pokreta masa. Javlja se u revolucionarnoj situaciji i sam po sebi predstavlja revolucionarnu pojavu. Generalni štrajk se ne može »propagirati«, veštački »praviti« i voditi, nego je on »historijska pojava koja u određenom trenutku historijskom nužnošću proizilazi iz socijalnih odnosa.« U svakoj pojedinoj štrajkačkoj borbi »sudjeluje toliko nepreglednih ekonomskih, političkih i socijalnih, općih i lokalnih, materijalnih i psihičkih momenata, da se nijedan pojedini akt« ne može unapred sa sigurnošću predvideti.

U takvim okolnostima, zadatak rukovodstva štrajka ne sastoji se u komandovanju po slobodnom nahodanju, nego u »što spretnijem prilagodavanju situaciji i što tješnjem dodiru s raspoloženjem masa.«⁴³

Boljševici (a među njima Lenjin najviše) takođe su analizirali iskustva buržoasko-demokratske revolucije u Rusiji i otišli korak dalje od Roze Luksemburg. Po Lenjinovom mišljenju, mirni generalni štrajk kao »glavni oblik borbe preživio je svoje« još te daleke 1905. godine, jer je sam pokret masa »s elementarnom, neodoljivom snagom probio te uske okvire i stvorio viši oblik borbe, ustanak«. Organizacija je zaostala za porastom i razmahom pokreta. »Praksa je, kao i uvijek, išla ispred teorije.« »Preko glave organizacija masovna proleterska borba prešla je od štrajka na ustanak.« Reakcija je naterana »da ide *do kraja* u otporu« a time se »u ogromnoj mjeri približio onaj momenat kad će i revolucija doći do kraja u primjenjivanju ofanzivnih sredstava. Reakcija *nema kud* da ide dalje« od pucanja u mase. Revolucija ima kuda da ide dalje i u širinu i u dubinu. Lenjin je insistirao da boljševici jasno uoče i priznaju svoje zablude i greške učinjene u revoluciji 1905. godine. Tražio je da se radničkim masama objašnjava nemogućnost i nedovoljnost samo mirnog generalnog štrajka, da se one upućuju na »nužnost neustrašive i nemilosrdne oružane borbe.«⁴⁴

Iako smo generalni štrajk rudara u Bosni i Hercegovini i huginsku bunu najsumarnije prikazali, letimično poređenje onoga što se događalo u Bosni i Hercegovini krajem 1920. sa onim što govore R. Luksemburg i Lenjin pokazuje ogromno neslaganje. Pre svega, uočljivo je da rukovodioci jugoslovenskog radničkog pokreta nisu poznavali iskustva ruskih boljševika iz buržoasko-demokratske revolucije 1905—1906. i nisu se njima koristili. Zbog toga su ponovili mnoge greške boljševika i napravili nove, još krupnije. Zbog toga su veliki štrajkovi u Jugoslaviji propadali ili davali slabe rezultate, da bi na kraju i cela jugoslovenska radnička klasa pretrpela poraz, kao što je svojevremeno poraz pretrpeo i ruski proletarijat.

Rukovodstvo jugoslovenske revolucionarne radničke klase nije dovoljno brzo izvlačilo pouke ni iz borbi koje je samo organizovalo i vodilo. Frapantna je sličnost između generalnog štrajka železničara aprila 1920. i generalnog štrajka rudara decembra 1920. godine. Oba su štrajka organizovana u vrlo osjetljivim privrednim granama, oba su vođena statično, u oba su radnici (organizovani i neorganizovani) masovno učestvovali i bili vrlo borbени, oba su započeta da bi se sačuvale već stečene pozicije (Protokol sporazuma i kolektivni ugovor od 21. jula 1920), u oba je došlo do usamljenih i izolovanih oružanih pobuna (u Subotici i Husinu), u oba su štrajkači militarizovani, a štrajkovi slomljeni primenom brutalne sile itd. Buržoazija nije imala razloga da menja metod delovanja, jer ju je on u

oba slučaja doveo do pobeđe; ali je neshvatljivo da način borbe nisu menjali ni rukovodioci štrajkova iako su trpeli poraze. U štrajkovima železničara i rudara primenjena je taktika i strategija koje su oprobane u stotinama predratnih i posleratnih malih štrajkova. Ali ono što je dalo zadovoljavajuće rezultate u malim akcijama, sa malim brojem učesnika i ograničenim ciljevima, nije moglo da se ponovi u mnogo većim akcijama u kojima se odmeravaju snage sa državom i to u izmenjenim uslovima.

Vođstvo je fetišiziralo generalne štrajkove koji su pre rata smatrani gotovo simbolima socijalne revolucije. Praksa je pokazivala da je generalni štrajk u novim uslovima postao samo malo jače sredstvo borbe i da nije u stanju da očuva ni već postignute rezultate radničke borbe. Ono nije primećivalo da generalni štrajk nije dovoljan ni za postizanje strogo ograničenih i dostižnih ciljeva i da logika samih događaja nagoni štrajkače da »preskaču« njegove okvire (pružaju oružani otpor). Tu nedovoljnost su bolje uočavali sami štrajkači nego njihovi rukovodioci. Vođstvo ne samo da nije računalo sa ovakvim »inicijativama« i nije pripremalo mase za njih, nego su takvi »nedisciplinovani ispadi« remetili njegove taktičke i strateške zamisli — ono ih nije volelo ni odobravalo. Ne shvatajući samu logiku revolucionarnih događaja, ne prateći psihologiju radničkih masa i ne vodeći računa o tome šta se planira i događa u taboru klasnog neprijatelja, vođstvo nije primenjivalo odgovarajuće metode borbe. Time je srljalo pravo u poraze. Buržoazija nije izlazila kao pobenik iz sukoba s proletarijatom samo zato što je bila stvarno jaka i dobro organizovana, nego i zato što proletherske snage nisu korišćene racionalno i efikasno (na pravi način), što su u sukobima radnici vođeni tako da su teško mogli da pobeđe.

Osnovna slabost vođstva jugoslovenske revolucionarne radničke klase bila je u tome što nije moglo zrelo da proceni situaciju u zemlji i svetu i nije uspevalo da je prati odgovarajućom taktikom i strategijom proletarijata već je dozvolilo da izgubi inicijativu. Ono se zadovoljavalo uglavnom sitnim, unapred strogo određenim ekonomskim i političkim ciljevima i nije se mnogo trudilo da pronade nova sredstva i metode borbe, koja će omogućiti proletarijatu da stalno pomera svoje ciljeve i postiže nove uspehe. Gubilo je iz vida da se u revolucionarnoj situaciji ne sme stajati u mestu i zadovoljavati se postignutim uspesima.

Nijedan od tretiranih štrajkova nije veštački izazvan. I železničari i rudari su prinuđeni ili da se odreknu bitnih tekovina svoje ranije borbe i budu poraženi bez otpora, ili da prihvate novu borbu. Opredelili su se za ovo drugo. U štrajkovima su masovno učestvovali i partijski i sindikalno neorganizovani radnici, bili su borbena raspoloženi i spremni da podnesu krupne žrtve za ostvarenje svojih ciljeva (što su bitne pretpostavke za uspeh). Radničko vođ-

stvo je vodilo pregovore s poslodavcima i istovremeno vršilo pripreme za štrajk (organizacione, psihološke, političke, materijalne). Kada pregovori nisu davali očekivane rezultate, proglašavani su štrajkovi. U toj najkritičnijoj fazi borbe, kada je trebalo da dođe do punog izražaja usmjeravajuća uloga rukovodstva, ono se, međutim, skoro nije ni primećivalo. Danas zapanjujuće deluje slepo verovanje tog rukovodstva u legalnost vladajućeg režima. Ono je, izgleda, očekivalo da će, proglašavajući neki štrajk, »čisto ekonomskim«, samim tim obezbediti njegov nesmetani tok. Brojne predstavke i intervencije radničkih predstavnika na raznim stranama i argumenti koji su tom prilikom korišćeni deluju skoro naivno. Nije se shvatalo osnovno, da pri krupnim odmeravanjima klasnih snaga, nisu merodavni argumenti, ma koliko krupni i ubedljivi bili već sama realna snaga i njena pravilna upotreba. Pretnje sa stupanjem u štrajk preostalih rudara i radnika drugih zanimanja delovale su kao prazna puška — organi vlasti ih nisu uzimali ozbiljno. A neverovanje sekretara CRSVJ, Pavla Pavlovića, da je vlada proglasila militarizaciju rudara (iako je ranije to već činila sa željezničarima) deluje kao svojevrstan crni humor. Uzgred treba istaći, da su u ovom periodu rukovodeći ljudi jugoslovenskog komunističkog pokreta slično mislili i slično radili. Veće razlike i podela na levičare i desničare, pojavile su se posle donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države, a odnosile su se na ocenu prethodnih događaja. Dakle, bile su naknadne.

Na kraju, možemo zaključiti da su se generalni štrajkovi željezničara i rudara završili porazom radničke klase ne zbog toga što su otišli odveć daleko u svojim zahtevima, ili pak što su bili »veštački izazvani« (kako su tvrdili buržoazija i socijalreformisti). Naprotiv, uzroci njihovih poraza leže u tome, što su bili unapred ograničeni, što nisu otišli dovoljno daleko, što nisu bili dovoljno odlučni, organizovano usmeravani i ofanzivni. Mada generalni masovni štrajkovi u revolucionarnoj situaciji, kada se rešavaju sudbonosna pitanja, kriju u sebi mogućnost prerastanja u oružani ustanak (oba štrajka, pomenuli smo, imala su takve tendencije, vođstvo je takvu mogućnost zanemarilo i dočekalo ju je nespremno. Ne samo da nije računalo sa oružanim sukobom, nego je štrajk rudara ostavilo bez masovne podrške ostalih radnika. Izostala je svaka pravovremena, organizovana i odlučna akcija partijskog i sindikalnog rukovodstva i smeliji kurs za prelazak na stvarno revolucionarna sredstva borbe.

NAPOMENE:

- 1 RAFAEL BRČIĆ, Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini 1920/1921. godine, Drugi kongres KPJ, Materijali sa simpozija održanog 22. i 23. VI 1970. (...), Slavonski Brod 1972, 25—36; AHMED HADŽIROVIĆ, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918—1941, Beograd 1978, 243—248; MIROSLAV STIPLOVSEK, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922, Ljubljana 1979, 558—561.
- 2 Generalni štrajk rudara Bose i Hercegovine i husinska buna 1920. — Građa — (Za štampu priredio Božo Mađar), Tuzla 1981, 72—85. (U daljem tekstu: Građa).
- 3 Građa, 20.
- 4 Građa, 171.
- 5 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, Beograd 1921, XXII red. sastanak 22. IV 1921, 15 (govor Mihaila Todorovića, sekretara Radničke komore).
- 6 Radničke novine (Beograd) br. 307, 26. XII 1920.
- 7 Građa, 227—229, 261.
- 8 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Za drugove rudare. Železničar Božo Petrović dobio je 28. decembra 1920. 10 000 dinara od Mitra Trifunovića da ih odnese u Tuzlu kao »pomoć postradalim radnicima«. U februaru 1921. Đuro Đaković je poslao i 1 800 kruna da se podele porodicama s posla otpuštenih rudara. U oba slučaja novac je svakako poticao iz nekog radničkog fonda. (Građa, 245—246, 282—284.
- 9 Milica Milenković, Sindikalni pokret u Srbiji 1918—1920, Beograd 1971, 154.
- 10 Radničke novine br. 306, 25. XII 1920, Rudarski štrajk.
- 11 Isto.
- 12 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920.
- 13 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Rudarski štrajk u Bosni i Slovenačkoj.
- 14 Isto.
- 15 Isto.
- 16 Građa, 233.
- 17 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920.
- 18 Isto.
- 19 Službene novine Kraljevine SHS br. 291, 29. XII 1920.
- 20 Radničke novine br. 309, 28. XII 1920, Nasilja vlasti nad rudarima.
- 21 Građa, 227—229, 244.
- 22 Građa, 233.
- 23 R. BRČIĆ, n. n, 31—33.
- 24 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, XXII red. sast. 22. IV 1921, 15—16; Građa, 261, 276.
- 25 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, Gospodinu ministru predsedniku za kraljevsku vladu.
- 26 Isto.
- 27 Isto.
- 28 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Beogradskom proletarijatu.
- 29 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, U akciju — to je poklič beogradskog proletarijata... (Izveštaj sa ovog zbora za Radničke novine napisao je Moša Pijade); Građa, 16.
- 30 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Za drugove rudare.

- 31 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920.
- 32 Građa, 16; Socijalist (Beograd) br. 3, 3. I 1921; Generalni štrajk i Poslednje konferencije; br. 4, 5. I 1921.
- 33 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, Radnici i radnice Beograda!
- 34 Socijalist br. 6, 14. I 1921, Za otvaranje sindikata; br. 8, 19. I 1921, Pitanje sindikata.
- 35 Vid. list: Republika (Beograd) br. 1, 1. I 1921, Izjave komunističkih vođa.
- 36 Socijalist br. 9, 22. I 1921.
- 37 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, XXII red. sast. 22. IV 1921, 8—17.
- 38 A CK SKJ, Zbirka sindikati, 2.
- 39 Radnički list (Zagreb) br. 4—6, 7—22. VII 1921; Radnički sindikati (Beograd) br. 5 i 6, 6. i 9. VII 1921, Plenarna sjednica Centralnog radničkog sindikalnog vijeća.
- 40 R. BRČIĆ, n. n., 33—34; MOŠA PIJADE, Izabrani spisi, tom I, knj. 2, Beograd 1964, 338—551, 563—567.
- 41 M. STIPLOVŠEK, n. d. 559—561.
- 42 M. PIJADE, Izabrani spisi, t. I, knj. 2, 538—541.
- 43 ROSA LUXEMBURG, Izabrani spisi, Zagreb 1974, 105—163.
- 44 V. I. LENJIN, Izabrana djela, tom I, knj. 2, Zagreb 1950, 117—123.

GENERALSTREIK UND HUSINOER AUFSTAND IN DEN AKTIONEN DES VOLLZUGSAUSSCHUSSES DES ZENTRALARBEITERSYNDIKATRATES JUGOSLAWIENS

Um den grossen Generalstreik der Bergleute Bosniens und der Herzegowina im Dezember 1920. haben sich der Vollzugsausschuss und die Arbeiterkammer vom Anfang an bis zum Ende sehr aktiv engagiert. Diese beiden Institutionen strebten, der Führung des Verbandes der Bergarbeiter Jugoslawiens bei den Verwandlungen mit verschiedenen Gewaltorganen zu helfen, damit man der früher geschlossene Kollektivvertrag im Praxis folgerichtig anwendet, d. h. dass sich die Bergtagelöhne zweckmässig dem Zuwachs der Teuerung vergrössern. Nachdem die Verträge nicht gelungen hatten, nahm der Vollzugsausschuss des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens an den Organisations- und Materialverbereitungen teil. Der Sekräter der Arbeiterkammer, Mihailo Todorović, war im Laufe des Streiks zuerst in Sarajevo und später in Tuzla tätig und der Kassierer des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens, Lazar Stefanović arbeitete in Zenica und von dorthier half er bei der Führung des Streiks und intervenierte bei den Ortsmachtorganen. So dauerte es bis 27. Dezember 1920.

Der Vollzugsausschuss des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens wurde vom Laufe des Streiks ordentlich benachrichtigt und er versuchte den Streikern zu helfen in dem er dem Ministerium der Sozialpolitik und der Zentralregierung die Eingaben verweist hat. Nachdem diese Interventionen keinen Eintrag gebracht hatten, bereitete er die Protestversammlung in Beograd als auch die Verbereitungen für die Folgerung des Generalproteststreiks vor.

Wegen der unentsprechenden Kampfführung und der Anwendung der brutalen Kraft des Regierungsregime wurde der Streik unterdrückt. Es ist so in Husino bis zum isolierten Rüstungswertkampfes gekommen. Alle diese Ereignisse dienten der Regierung des Königsreiches der Serben, Kroaten und Slowenen als ein unmittelbarer Anlass dass sie am 29/30 Dezember 1920. die Kundmachung bringt und die ganze revolutionäre Arbeiterbewegung Jugoslawiens des Dienstes enthebt. Spätere Interventionen des Vollzugsausschusses des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens und der Arbeiterkammer in der Regierung und der Konstituante haben keine positive Ergebnisse gegeben.